

Izvorni znanstveni rad

UDK 316.77 + 659.3 + 07

Javni mediji i komunikacija

Ante Pažanin

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

Javne medije se često, premda netočno, zbog njihova značenja i moći, smatra dijelom državne vlasti. Međutim, njihova funkcija je pružanje objektivne i potpune informacije i o mišljenjima manjine, iznošenje različitih argumenata za i protiv kako bi se pronašla pravedna rješenja za postojeće probleme. Središnje pitanje je kako ostvariti takvu ulogu javnih medija imajući u vidu njihove tehnološke mogućnosti, kao i političke izazove anarhističkih i populističkih crta moderne demokracije kojima su izloženi. Određujući pojam komunikacije i raščlanjujući je na nekoliko nivoa — na primarnu, sekundarnu i masovnu komunikaciju — autor naznačuje ulogu kibernetike kao revolucionarnog umijeća suvremenog kormilarenja i tehničkog upravljanja sistemima komuniciranja. U skladu s mogućnostima javnih medija u oblikovanju života suvremenog čovjeka, potrebna je nova politika javnih medija, njihova veća kritičnost i odgovornost, a pitanje obogaćivanja suvremene kulture, gdje se kao medij komunikacije koristi fikcija, imaginacija i fantazija, ostavlja se otvorenim.

Novinarstvo se tradicionalno naziva sedmom silom. U novije vrijeme pokušava ga se staviti uz bok zakonodavnoj, izvršnoj i sudskoj vlasti kao četvrtu vrstu ili dio državne vlasti. S obzirom na moć i značenje što ih novinarstvo danas ima, to bi se moglo nekome učiniti ispravnim. Načelno, međutim, takvo shvaćanje je netočno i bez osnove, posebno u onim državama u kojima javni mediji nisu nikakve državne institucije, nego oblici slobodnog informiranja i komuniciranja građana ili, kao što bi rekao Habermas, oblici »rezonirajuće«, tj. literarne, znanstvene, političke i kritičke javnosti, koji dakako imaju ogromno značenje za politički život općenito, pa i za život u konkretnoj političkoj zajednici. Svoju punu »funkciju« oni, međutim, ne ispunjavaju time što izvještavaju o zaključcima službenih foruma i odlukama državnih organa, pa makar to bile odluke većine legitimnih institucija, nego tek time ako pružaju objektivnu i potpunu informaciju i o mišljenjima manjine, iznose

Uloga javnih medija

argumente za i protiv kako su ih iznijeli različiti dijelovi zajednice, te time omogućuju da se postojeći problemi i kontroverzni prijedlozi razmotre iz različitih perspektiva i u skladu s tim pravedno riješe.

Takva uloga javnih medija postaje ne samo sve veća i sve značajnija u istinski demokratskom pluralističkom društvu, nego i sve teža i odgovornija kako u pogledu tehničkih izazova javnih medija tako i političkih izazova anarhističkih i populističkih crta moderne demokracije. Središnje pitanje stoga je ponovno: Da li je i kako je moguća zbiljska demokracija i slobodna komunikacija?

U razmatranju posljednjeg dijela toga pitanja polazim od činjenice da živimo u svijetu moćne tehnike i novih tehnologija koje omogućuju ne samo sve razvijeniju i bogatiju materijalnu proizvodnju, nego i preradu i prenošenje informacija pomoću energije na radiju, televiziji, teletekstu i drugim, mogli bismo reći, imaterijalnim oblicima suvremenih informacijskih i komunikacijskih sistema. To što se ranije moralo oblikovati u nekom materijalu kao što su pismo, novina, knjiga itd., danas se pomoću novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija može elektronski pohraniti, obraditi i posredovati u sve novijim oblicima već spomenutih medija.

Nas ovdje dakako ne zanima tehnički razvitak tih oblika ni njihov tehnički aspekt nego društveni i politički aspekt, tj. kakvu komunikaciju oni omogućuju i u kojoj mjeri oni doista dopuštaju slobodno očitovanje i življenje građana.

Čini se da pritom valja poći od samog pojma komunikacije. Kao što izvorna latinska riječ *communicare* pokazuje, komunikacija je zajedničko djelovanje, tj. su-djelovanje. Utoliko se ona načelno razlikuje od informacije kao obavijesti ili saopćenja, jer komunikaciju omogućuje samo takva informacija koja nije puka vijest nego je istodobno i takvo njeno »razumijevanje« koje omogućuje sudjelovanje kao odgovor drugog dijela informacije. Time tehnička shema informacije pošiljalac-vijest-primalac gubi svoju monološku i jednodimenzionalnu strukturu u kojoj je pošiljalac aktivni a primalac samo pasivni element komunikacije, jer su u zbiljskoj komunikaciji oba elementa djelatna, a i sâm medij u kojemu se komunikacija vrši ima stanovitu ulogu. Štoviše, pošiljalac i primalac zamjenjuju svoju pasivnu odnosno aktivnu ulogu u onoj mjeri u kojoj je doista omogućeno i ozbiljeno su-djelovanje kao djelovanje obaju elemenata, dakle kao dijalog. To znači da je komunikacija moguća utoliko ukoliko oba elementa komuniciraju ili sudjeluju u razgovoru i njegovu logosu kao smislu i značenju umnoga govora. Tu sposobnost razumijevanja, prerade i slanja smisla i značenja umnog govora posjeduje samo čovjek, pa je zbiljska komunikacija moguća samo među ljudima kao umnim bićima. Drugim riječima, komunikacija karakterizira samo čovjeka kao mišljenjem i govorom obdareno biće, koje u zajednici s ostalim ljudima vodi dijalog time što sluša i odgovara, dakle razumijeva i razgovara kao ravnopravni sudionik početka i kraja ili svrhe dijaloga.

U tom pogledu komunikacija je i kao proces i kao rezultat svagda u sebi osmišljeni dijalog, i to neovisno o tome da li je riječ o primarnoj komunikaciji osoba u malim grupama ili o ztv. sekundarnoj komunikaciji društvenih grupa. Budući da je ovdje riječ o javnim medijima, za nas je važna upravo ova posljednja vrsta komunikacije, koja je omogućena pomoću medija koji takođe ukidaju prostornu i vremensku dimenziju i omogućuju da se pohra-

njeni sadržaji i poruke šalju, prenose, očitavaju i razumiju pomoću govora, slike, teksta. To su velike prednosti suvremene sekundarne komunikacije, jer bez nje društveno djelovanje danas ne bi bilo moguće ni zamisliti. To s druge strane pak ima i svoje negativne posljedice i jednostranosti koje najočitije dolaze do izražaja u tzv. masovnoj komunikaciji, tj. kod njenih pasivnih recipijenata i manipulativne moći pošiljalaca informacija. Doduše, suvremene tehnologije omogućuju da se vrsta i način komunikacije prilagode cilju koji želimo njom postići bilo na lokalnoj, nacionalnoj ili široj razini tako da recipijenti prestanu biti pasivni i preuzmu aktivnu ulogu kao npr. u teletekstu i TV-parlamentu. Tu svakako dolazi do izražaja pozitivna uloga javnih medija, koja se već sredinom našega stoljeća povezivala s kibernetikom kao revolucionarnim umijećem suvremenog kormilarenja i tehničkog upravljanja sistemima komuniciranja.

Kibernetika se međutim ne smije reducirati na informatiku, na matematičku logiku i slične tehničke znanstvene discipline, jer je ona i započela nizom filozofskih, gnozeoloških, pa i socijalnih pitanja. Među tim pitanjima svakako je temeljno ono: da li strojevi kao što su današnji kompjutori, roboti i različiti komunikacijski instrumenti mogu biti već danas, a posebno u budućnosti, sposobniji za mišljenje od ljudi koji su ih izumili i osmislili? Filozofska i socijalna dimenzija tih pitanja ni danas se, naime, ne može zanemariti, kao što se ona ne smije prepustiti ni pozitivizmu ni metafizici, ni tehnici ni teologiji. Jer, osim psiholoških, pravnih, moralnih, političkih, pedagoških i socijalnih problema koji se javljaju posebno u suvremenim komunikacijskim sistemima i njihovim medijima, ovdje se i danas, štoviše danas više nego jučer, postavlja načelno teorijsko pitanje: u kojoj mjeri javni mediji omogućuju zbiljsku komunikaciju, a u kojoj su mjeri samo njen surogat, čak neovisno o tome kad se njima namjerno manipulira i kad ih se zloupotrebljava u svrhu prijetnje i depresije?

Tu je središnje pitanje smisla i svrhe samih medija. Jer, ili mediji, pa i novinarstvo u cjelini, mogu biti samo sredstvo i stoga samo »u funkciji« ... neovisno o tome čega, a nikada svrha i pogotovo samosvrha svojih programa i poruka, ili pak oni svoju svrhu i samosvrhu postižu u izražavanju i podudaranju s istinom povijesne zbiljnosti. Temeljno je pitanje naime pitanje o samoj zbiljnosti medija i koliko se njihova realnost razlikuje od povijesne realnosti i njene istinitosti, te u kojoj mjeri zbiljnost na medijima ima veze sa živom zbiljnošću i u kojoj se mjeri ova uopće još prepoznaje u onoj. Riječju: u kakvoj to medijskoj zbilji živi moderni čovjek, a posebno naš čovjek danas?

Neovisno o našoj aktualnoj situaciji ovdje se postavlja načelno pitanje: kakav je taj čovjek, sadašnjosti i još više budućnosti, koji svijet poznaje samo kao umjetni i konstruirani svijet javnih medija, tako da i sam živi i reagira na njihov način, čak i sa stavovima koje je dobio pomoću programirane umjetne inteligencije i masovnih medija? Njihova propaganda ne mora poprimiti dimenzije koje su poznate iz totalitarnih sistema prošlosti, pa ni iz Orwellove 1984. Moć medija zabrinjava tim više što ona, posebno moć televizije, raste u toj mjeri da život koji prezentiraju postaje ne samo uzor mnogima nego često i jedini svijet života, koliko je to uopće moguće. Nije mi poznato da li o tome postoje znanstvena istraživanja, te u kojoj se mjeri utjecaj medija i njihovo djelovanje uopće mogu primjereno tematizirati i egzaktno istražiti, točno ocijeniti i objektivno izraziti.

Mi smo dakle danas suočeni s nečim što nije bio izvorni smisao ni svrha, a ni bitna uloga medija. Svoju privlačnost i popularnost mediji su izvorno dobivali iz užitaka, rasonode i rasterećenja čovjekovih napetosti u tzv. slobodnom vremenu kao jednom izvoru stvaralaštva, pa smo se veselili svakom izumu i tehničkom napretku. Još je Albert Einstein pozdravljao radio kao instrument razumijevanja i sporazumijevanja naroda, kao sredstvo mira, što za medijski rat danas više ne bismo mogli reći, posebno ne za neke naše TV-dnevnik, koje nam se pokušalo nametnuti kao zajedničke i nakon što se ukazivalo da takvo informiranje više nalikuje prijetnji nego objektivnoj informaciji, razumijevanju i komunikaciji.

Naša zabrinutost je, međutim, načelna, jer naznačenu opasnost prijetnje i depresije povećavaju same nove tehnologije i tehničko usavršavanje raznih medija, pa je u skladu s tim potrebna i nova politika javnih medija, njihova veća kritičnost i odgovornost, i to ne u smislu cenzure i moći države, nego u smislu slobode i samoodgovornosti građana, njihova civilizacijski raznovrsnog i kulturno što bogatijeg, Aristotel bi rekao, sretnog ili dobrog života.

Sloboda, bogatstvo života i životna otvorenost suvremenog čovjeka, njegovih htijenja, znanja i umijeća, danas više nisu mogući bez »najslobodnijeg raspolaganja svekolikom dosadašnjom kulturom«. U postmodernoj estetici i semiotici Hansa Roberta Jaussa raspolaganje svekolikom dosadašnjom kulturom označava se izrazom »intertekstualnost«, što ponajprije znači odvratanje od tekstualnosti funkcionalizma i konstruktivizma moderne subjektivnosti. Međutim se čini da se intertekstualnost u medijima suvremene komunikacije općenito može primjereno razumjeti na tragu suvremene filozofije intersubjektivnosti, dakle ili na tragu modernih duhovnih znanosti kao pripovjedalačkih znanosti općenito ili na tragu Aristotelove praktične filozofije i retorike. Tada ni spomenuta »intertekstualnost« postmoderne nije mišljena kao iracionalistička antimodernost, a još manje kao bijeg u predmodernost, nego kao pokušaj da se »globalni kontekst« suvremenog svijeta obogati dosadašnjom kulturom i da se pomoću nje kompenziraju gubici i štete što ih sa sobom donosi moderni tehnički razvitak. Taj »globalni kontekst« obuhvaća globalne probleme suvremenog svijeta od ekologije, atomske energije i razoružanja svijeta, kojemu prijeti samorazaranje i uništenje, preko političkog »novog mišljenja« ere Gorbačova, kaže Jauss, do »pomicanja estetskog interesa na recepciju i djelotvornost« u postmodernoj umjetnosti. Na djelu je, nastavlja Jauss, »neprestano stapanje visoke i masovne kulture, koja traži da se koristi ono fiktivno, imaginarno, fantastično kao medij komunikacije i da se ponudi protiv poplave informacija našega tehniziranoga svijeta« (H. R. Jauss, *Studien zum Epochenwandel der ästhetischen Moderne*, Frankfurt 1989, str. 14).

Iz složene problematike koja je sadržana u postmodernoj umjetnosti ovdje izdvajam upravo zahtjev obogaćene suvremene kulture, u kojoj se neprestano stapaju visoka i masovna kultura, da se kao medij komunikacije koristi fikcija, imaginacija i fantazija »protiv poplave informacija našega tehniziranoga svijeta«. Da se zbiljska komunikacija ne može reducirati na funkcionalizam i konstruktivizam informacija tehniziranoga svijeta moderne, u tome se slažem s Jaussom, a to smo vidjeli i u prethodnoj kratkoj analizi odnosa informacije i komunikacije, koja je trebala pokazati da ni novinarstvo ne može biti samo sredstvo u funkciji nego valja da se razvije u slobodan medij zbiljske komunikacije. Pitanje, međutim, u kojoj mjeri fikcionalizam imaginacije i fantazije

čini komunikaciju zbiljskom, bogatom i plodnom u povijesnom svijetu života kao izvorištu načela i »normi komunikativnog uma koje su norme prikladne za novo poimanje čovjeka i prirode, ljudskog i okolišnog svijeta« ne samo u »estetskom stavu«, što ga s pravom zagovara Jaus, nego i u političkom stavu, povijesnom pripovijedanju i praktičnom djelovanju, ostaje otvoreno. Ti problemi »komunikativnog uma« dadu se tematizirati i primjereno razumjeti na tragu suvremenih duhovnih znanosti i njihovih načina »pripovijedanja« (o tome vidi A. Pažanin, *Metafizika i praktična filozofija*, Zagreb 1988, posebno str. 142—180).

Ante Pažanin

MASS MEDIA AND COMMUNICATION

Summary

In view of their importance and influence, mass media are often, wrongly, regarded as part of the state power. However, their function is to provide objective and complete information even about the views of the minority and to make known the pros and cons of every issue, thus helping to find proper solutions for particular problems. The crucial question is how this role of the media can be ensured, having in mind their technological capabilities and the political challenges of the anarchist and populist elements of the modern democracy to which they are exposed. Defining the concept of communication at different levels — primary, secondary and mass communication — the author stresses the role of cybernetics as a revolutionary skill of steering and technical control of communication systems. In the light of the influence that the media have in shaping the lives of people today, a new media policy is needed, as well as a more critical attitude and greater responsibility on their part. The question of enrichment of contemporary culture, with fiction, imagination and fantasy serving as communication media, is left open.